

Pavel Žáček

„Bezsporu mezi lety
1948–1989, kdy měla KSČ
veškerou moc ve svých rukou,
byla hnacím motorem všeho
toho negativního. Ona byla
schopná vysát vše pozitivní,
nebo naopak motivovat
všechno to špatné, co v lidech
je, tzn. oportunistus, udávání,
dokonce násilí, represi,
ovlivňování propagandou.“

Vy se zabýváte především historií druhé poloviny 20. století. Začněme tedy náš rozhovor obdobím po druhé světové válce. Jak to bylo s válečnými kolaboranty, kteří spolupracovali s třetí republikou nebo později i s komunistickým režimem? Bylo jich hodně? Byl to důležitý faktor?

Bylo to zakódováno v předání moci nebo vytváření moci nové a také etablováním komunistů při vytváření mocenských struktur Československé republiky v Čechách od května 1945 a na Slovensku již v předchozím období. Souviselo to s tím, jak sovětská armáda a náš východní sbor postupovaly z Východu a vytvářela se nová moc. Formálně politicky bylo stanoveno, že kolaboranti a zrádci měli být jednak postiženi, jednak vytěsněni z veřejného života. Nicméně právě ty nově se utvářející mocenské složky měly na starost výslechy a odhalování příslušníků nacistického bezpečnostního aparátu a jejich spolupracovníků, agentů a důvěrníků. A využívání některých z nich i v nových zpravodajských operacích, další se podíleli na vytváření nové bezpečnostní administrativy, která byla později změněna až sovětskými poradci na plně sovětský model. Úplně specifická byla skupina formálně vyšetřovaných, odsouzených a vězněných osob, využívaných jak na československém území, tak dokonce na německém území, respektive v západních okupačních zónách jako agenti.

To je závažná rovina, která byla dlouhou dobu mimo rámec naší představivosti, protože každý vnímal toto období prostřednictvím mimořádných lidových soudů a snahy o to, aby řada těchto pachatelů byla okamžitě popravena. Až dnes díky našemu otevření archivů a digitalizaci mohou vznikat první průkopnické práce, které toto odhalují. V tomto období máme kauzy, které byly klíčové pro tuto novou moc, protože z nich zpravodajské

a státněbezpečnostní složky modelově vycházely do budoucna. A to byla československá invence do onoho sovětského modelu ovládní společnosti prostřednictvím politické policie, později dokončeného. Ale je zde ještě jeden faktor, komunistická Státní bezpečnost nacistické odsouzenec formálně naverbovala, a později, rovnou z vězení vysazovala do západního Německa.

Otevřeně, nebo tajně?

Tajně samozřejmě. Ale bylo to prováděno po dohodě se Sověty, nebyla to jenom československá záležitost. Takto byli vraceni zpátky, no a někteří z nich se uchytili. Mezi nimi osoby, které penetrovaly dokonce i západoněmecký zpravodajský aparát spolupracující s Američany a dodávaly jim informace. Ale týkalo se to i lidí, kteří zmizeli a už se nikdy neozvali. Čili Státní bezpečnost, s KGB za zády, si byla pravděpodobně vědoma toho, že to nebude sto procentní úspěch, ale věřila, že aspoň nějaké prospěch tento postup přinese.

A sovětští agenti, jak se ti zapojili?

V závěrečném hlášení IV. správy ukrajinské NKGB, jedné ze složek sovětské Státní bezpečnosti působící u nás, je ke konci roku 1945 podchyceno skoro tři sta spolupracovníků. Na rozdíl od třeba několika desítek nebo jen několika lidí od Rumunska až po Polsko. Proč právě Československo? Tato otázka je naprosto zásadní, vždyť jsme byli jako jediným spojencem, svázaným se Sovětským svazem dohodou z prosince 1943. A Sověti si v tomto spojeneckém Československu zjevně dovolili mnohem více než jinde. V polovině května 1945, než operativně-čekistické oddíly opustily zemi, u některých lesníků zakopaly zbraně a munici pro přípravu převzetí moci, pro přípravu potenciálního puče.

Co se bohužel až dosud nepodařilo zjistit, jsou počty mrtvých z vězeňských zařízení, z úřadoven Státní bezpečnosti během výslechů, umučených. (Průkaz nechvalně známého vyšetřovatele StB Milana Moučky, který mj. vyslýchal i Miladu Horákovou)

Jak to bylo s infiltrací silových složek ze strany komunistů mezi lety 1945 a 1948 a jak to bylo se spoluprací se Sovětským svazem? Už v roce 1945 chodili někteří příslušníci bezpečnostních složek na sovětskou ambasádu podávat reporty...

Pokud chceme odhalit tento systém, musíme jít ještě hlouběji do historie. Díky tomu, že podstatná část exilové armády bojovala na východní frontě, která pochopitelně vycházela z organizační struktury a podřízenosti velení Rudé armády, Sověti chtěli mít kontrolu nad vojáky a zřídili k tomu aparát, využili přitom komunisty. Vytvořili dokonce instituce nezávislé na československé vládě a jejím aparátu v Londýně. A tou první bezpečnostní složkou nejúžeji s nimi svázanou, fungující zcela podle sovětských principů, bylo Obranné zpravodajství. Vzniklo 1. 1. 1945, to datum znamenalo diskontinuitu a v podstatě odmítnutí podřízenosti vládě v Londýně, ministru národní obrany. A její první garnitura byla obsazena komunistickými živly, sovětskými agenty. Vznikl samozřejmě pokryt legendou potřeby zpravodajské ochrany armádního sboru, vytěžování zajatců, boje proti nacistickým sítím a tak dále. A s tím postupovali přes Slovensko a samozřejmě vykonávali svoji činnost úzce ve spolupráci se Sověty a přebírali sovětské know-how. Toto byl tedy první případ, kdy sovětské bezpečnostní praktiky vtrhly do československé poválečné reality.

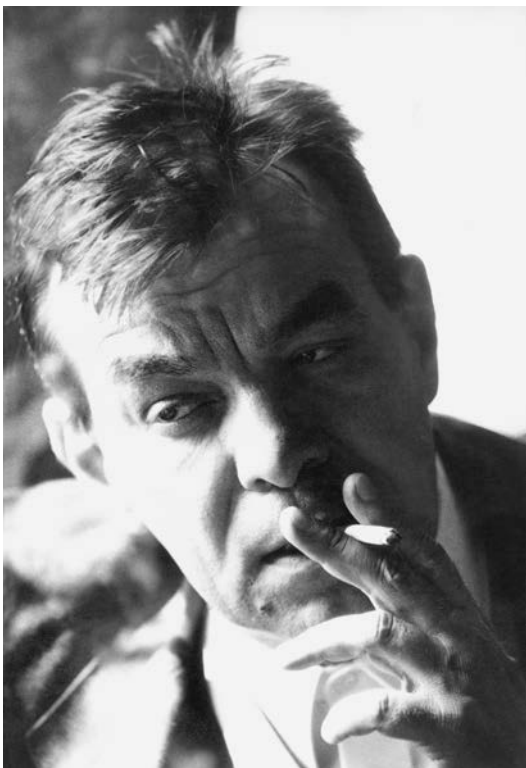
Tehdejší tlak Sovětů byl obrovský, takže byl v dubnu 1945 přijat Košický vládní program, který by měl být spíše nazýván Moskevským vládním programem, v němž byl mimo jiné formulován vztah ke kolaborantům, vycházely z něj prověrky, tzv. očista bezpečnostních sborů, ale také armády. Už v dubnu 1945 začaly první čistky organizované ze Slovenska, a když bylo dokončeno osvobození Československa, tak se ony teze měly naplnit. A pro tuhle roli

byl samozřejmě klíčový resort ministerstva vnitra a zprvu také ministerstvo obrany.

A ministrem byl Ludvík Svoboda, který se tvářil, že není komunistou, ale tajně s nimi „pekl“.

Přesně tak. On byl formálně nestraník. Ministerstvo vnitra, to byl jiný příběh, protože před válkou to byl resort spíše agrární nebo nestranický. A příslušníci bezpečnostního aparátu z ministerstva vnitra vnímali jako protistátní jak profašistické, pronacistické živly, tak i komunisty. A samozřejmě komunisté vracející se z Moskvy proti nim v nějaké míře využili spolupráci s německým okupačním aparátem jako důkaz kolaborace. A všichni úředníci, policisté, četníci atd. měli odejít. Jenže je nebylo kým nahradit, a to byl problém větší, než si představovali. Neměli dostatek vlastních lidí. A zároveň platila směrnice o vzdělání. Ti četníci a policisté museli mít nějakou úroveň vzdělání, praxi a najednou je vyměňte za lidi, kteří žádnou praxi ani vzdělání nemají! Mají jenom nějakou ideologii nebo přesvědčení, že komunismus je budoucnost lidstva. Pro komunisty to tedy byl složitější problém. Museli jim tedy nejdříve zabránit ve služebním postupu, museli mezi nimi najít ty prosovětsky orientované, tedy osoby, kterým nevadila spolupráce s komunisty, respektive se Sověty. A působili tu ještě přímo sovětské agenty, jako např. Štěpán Plaček.

Oni tudíž manipulovali, snažili se to samozřejmě brát odshora, kde sice byl Václav Nosek jako komunistický ministr, který měl svůj sekretariát, zčásti komunistický, kde působily osoby vyslané ústředním výborem ministrovi pomáhat, ale třeba klíčový odbor Z ministerstva vedl plukovník a později generál Josef Bártík, starý zpravodajec, který aktivně působil během války v Londýně. Byl to člověk spolupracující s Brity i Američany a toho se komunisté museli za každou cenu zbavit. V lednu 1946 ho

László Rajk byl maďarský ministr vnitra a zahraničních věcí, odsouzený ve vykonstruovaném procesu k trestu smrti a v roce 1949 popraven. O prvním tajemníku KSČ Rudolfu Slánském, odsouzeném v monstrprocesu v roce 1952 k trestu smrti se hovořilo jako o českém Rajkovi.

po provokaci na tomto postu nahradil Bedřich Pokorný. Komunisté tedy obsazovali místa, postupně vytvářeli nový aparát, nové struktury, logicky i díky tomu, že příslušníci bezpečnostního aparátu mohli být nově politicky profilováni. Takže se tam nahrnula spousta straníků, dokonce ta situace byla taková, že komunisté některým členům jiných stran bránili, aby přestoupili do KSČ, a říkali: „Hele, dobře, my tě zaevidujeme jako tajného člena, ale zůstaň v sociální demokracii, zůstaň jinde.“

Faktem je, že když se v září 1945 vytvářel aparát Státní bezpečnosti, tak ho převzal do rukou sociální demokrat Jaroslav Prosser, a komunisté až do února 1948 vnímali zemskou úřadovnu StB jako sociálně demokratické hnízdo, které je nutné vyčistit. Čili ta situace nebyla úplně jednoduchá. Komunisté postupně vytvářeli, řekl bych, zase z části ze svých členů, částečně z nekomunistů, zpravodajskou službu a rozvědku. Od roku 1946 se snažili celostátně evidovat, kde mají svoje lidi, a kde naopak působí příznivci jiných stran, a ty potom postupně kompromitovali, a nakonec je v únoru 1948 definitivně vyměnili.

Když jsem četl vaši knížku *Čekisté*, tak mě poněkud šokovala tabulka, která ukazovala, kolik regionálních šéfů silových složek bylo v období 1945 až 1948 v KSČ. Prostupovala KSČ celými aparáty odshora dolů?

Aparát byl pyramidálně uspořádaný. Vše muselo jít odshora. A díky tomu, že ovládli vedení ministerstva vnitra, tak se postupně, permanentními reorganizacemi, snažili všude dosazovat své lidi nebo ovlivňovat úředníky, aby přešli na jejich stranu. A potom je samozřejmě stejně vyhodili nebo zavřeli, ale řada těch lidí si myslela, že si zachrání místo tím, že ke komunistům přejde nebo je podpoří. Později se to stalo součástí velmi silného politického souboje,

v roce 1947 už i demokraté cítili, že jde do tuhého, a podpořili aparát Státní bezpečnosti, který byl tehdy zřízen ze zákona vedle toho zpravodajského aparátu. Obě struktury se měly spojit do konce roku 1947 a komunisté je opravdu spojili, ale využili situace definitivně k přečíslení nekomunistů, až se to stalo v únoru 1948 roznětkou puče.

Únorová krize propukla díky tomu, že komunisté pokračovali v rozpínání se v silových a bezpečnostních složkách.

Ano, přesně tak. Takže nakonec řekli nekomunisté ne, ale zvolili taktiku, která vedla k jejich porážce a převzetí moci komunisty v celém Československu. Ovšem je k tomu nutno dodat, že tady samozřejmě působili příslušníci řady sovětských zpravodajských a státněbezpečnostních složek, především správ MGB a vojenské rozvědky. Ty řídily svoje agenty, včetně např. Štěpána Plačka, v rámci ministerstva vnitra a dalších resortů, úkolovali je, radikalizovali situaci i vůči postupu Klementa Gottwalda v únorových dnech. Působil tady tajný agenturní aparát, řídicí agenty uvnitř československého státního aparátu, ale potom také lidé, kteří nebyli agenty, jenom byli orientováni na sovětské politiky, navštěvující klidně ambasádu, kde se mohli družit a dělat propagandu Sovětskému svazu.

Tak proběhl „Vítězný únor“ a rozjíždí se obrovské čistky, existují akční výbory... Ale jak celá ta operace, hlavně ve fabrikách, na úřadech a tak dále, byla provedena? Byla to jedna operace, nebo to byl spíše jako takový kontinuální proces, rozšíření toho, co se dělo už předtím?

To byly vlny... Na jednu stranu zde byla taktika vedení Klementa Gottwalda, jak převzít moc, za nimi samozřejmě tlak a diskuse se sovětskými orgány, sovětskými politiky.

Gottwald bezesporu tento tlak cítil, ale na druhou stranu měl i jistotu, že má v rukou zpravodajský aparát kontrolující politické síly, že má tolik informací o tom, co dělají ostatní strany Národní fronty, a věřil si, že to zvládne, aniž by bylo nutné třeba povolát do Československa Sověty.

Zároveň se chtěl Gottwald vyhnout masovým procesům. Měl stejně jako Rudolf Slánský zkušenost z Moskvy a chtěl se tomu vyhnout, ale nepodařilo se mu to. Nebo minimálně nechtěl vraždit soudruhy...

To je samozřejmě jeden pohled, byla to tvrdá realita se složitějším pozadím. Chtěl prokázat Stalinovi a jeho věřičům, že je schopný, na rozdíl od polských soudruhů, od Maďarů, dosáhnout převzetí moci v Československu vlastními silami. Chtěl ukázat, že k tomu nepotřebuje, aby mu někdo dýchal na záda. Ty procesy, které začaly ohrožovat i jeho samotného (např. právě se Slánským), přišly později. Jemu se tehdy podařilo převzít moc, protože našel mezi ostatními politickými stranami své kolaboranty, kteří vytvořili...

... obrozenou Národní frontu.

Přesně tak. Zčásti se rekrutovali z řad těch tajných členů komunistické strany, respektive z řad zaverbovaných agentů, které neřídily složky zpravodajské služby či Státní bezpečnost, ale i zvláštní aparát komunistické strany, jenž také některé tyto osoby verboval. Ovlivňovali tak například sjezd sociální demokracie na podzim roku 1947. V únoru 1948 radikální elementy, jako třeba Štěpán Plaček, neúspěšně prosazovali zatýkání vybraných poslanců. Díky tomu někteří z nich unikli z Československa.

Gottwald říkal, jen ať si běží za svými chlebedárci.

Přesně. Ale posléze mu kritici, extrémisté uvnitř strany

napojení na Sověty vytýkali, že byl měkký, že nedosáhl toho, aby je zavřeli, a že je nechal uniknout. Tak se tehdy konfrontovala Gottwaldova politická taktika s postupem, který prosazovali prosovětští extrémisté a sovětští agenti. A to mělo vliv i na povahu puče, na radikalizaci nejenom státních složek, ale třeba i Lidových milicí.

Gottwald potřeboval konsolidovat moc a samozřejmě v první fázi potřeboval i ty přeběhlíky z jiných stran, protože nechtěl vytvořit dojem, že komunisté převzali totální moc.

Tehdy se ještě uvažovalo, že budou v roce 1948 částečně svobodné volby. Až později to celé zrušili a zorganizovali jednotnou kandidátku.

Těchto voleb se samozřejmě obávali. A potřebovali vytvořit nový aparát. Kritiky typu Štěpána Plačka postupně požraly čistky v bezpečnostním aparátu, stejně jako zbylé příznivce jiných stran, bývalé četníky a zastánce první republiky. Do nového aparátu potřebovali dostat spoustu nových lidí, z milicí, závodních stráží a fabrik. Tito mladí komunisté se stali páteří bezpečnostního aparátu, skoro bych řekl až do konce sedmdesátých a přelomu osmdesátých let. Ti prováděli ty čistky, ti podporovali akční výbory i v regionech, ti totálně odstranili zbytky demokratických stran od moci. Ať už tedy Gottwald chtěl mít nějaký československý komunistický model, který by byl v některých parametrech odlišný od toho sovětského, nebo ne, tak realita sovětského bloku, tlak ze strany Stalina a jeho představa o jediné možné formě vládnutí, tzn. podle toho sovětského modelu, byla zřejmá. Bylo naivní se domnívat, že v Československu, které bylo nudlí mezi sovětskými hranicemi a hranicemi Německa, by tomu bylo jinak. Vždyť i v Polsku už tato změna byla provedena a velmi tvrdě, probíhaly tam boje, byly vypalovány vesnice.

A dokonce i v Maďarsku došlo k odporu. Takže představila, že by Československo v postavení, kdy ho Sověti brali jako bránu od německo-bavorských hranic až k vlastním hranicím, dosáhlo výjimky, byla naivní. Proto tady máme několik vln. Stalin vytvořil situaci, kdy donutil Gottwalda jakoby hledat zrádce, a hlavně požádat o posláni sovětských poradců a ti tu potom prováděli akce k upevnění moci, k permanentním čistkám, které se nakonec logicky obrátily také dovnitř komunistické strany a vyvrcholily smrtí Slánského a spol.

A nevznikl případ Slánského v reakci na to, že se Izrael rozkmotřil se Sovětským svazem, a tak museli být hledáni nepřátelé ve straně židovského původu?

To by byl příliš zjednodušený pohled, myslím, že tu byly především vnitřní důvody, došlo k zavedení modelu permanentní kádrové revoluce k udržení stability moci, která skončila někde až brutálně krvavě. Stalin ze své povahy nikomu nevěřil, byl schopen člověka, kterého včera podpořil či pro něj vykonal nějaké krvavé služby, další den odsoudit a popravit. A totéž přenášel do režimů dalších států. I v tak sehraném a dlouhodobém tandemu jako byl Gottwald – Slánský vytvořil nestabilitu a jednoho z nich obětoval. Pokud by s tím Gottwald nesouhlasil, tak se musel obávat, že by mohl být na paškále on. Podle mě to souvisí primárně s onou vnitřní nestabilitou. Ale samozřejmě, že to pak mohlo mít antisemitské přesahy, a také mělo. Ale myslím, že ty hlavní důvody byly vnitřní, vycházející z formy vládnutí sovětského impéria.

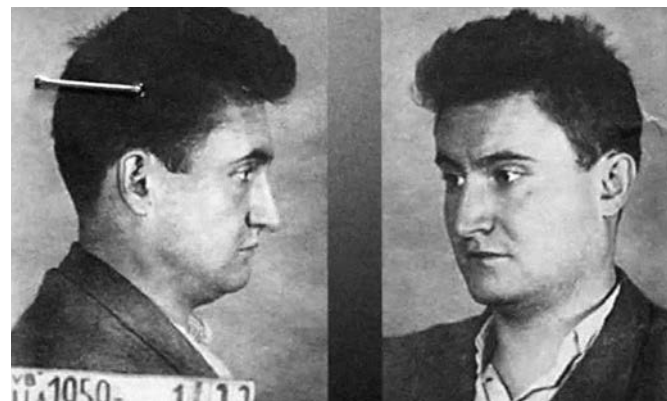
Musel se najít československý Lázsló Rajk...

Ano, ale podle mého názoru to vyplývalo z povahy onoho režimu, bylo to součástí udržování moci. To znamená, že bylo třeba udržovat v nejistotě i vlastní komunistický

aparát, když už ten systém porazil nekomunisty, jejich politický aparát, jejich lidi. Pro bezpečí svého režimu přece vytvořili tábory nucených prací, zřídili různé represivní složky, začali oponenty zavírat, odsuzovat je, posílat na uran, do PTP. Takže aby nepřerostla moc těch nových, aby nepřestali poslouchat, proto Stalin přenesl svůj styl vládnutí do satelitů a v ČSR to mělo naprosto specifickou podobu. Myslím si, že zde se právě odrazilo to, že Gottwald na začátku chtěl všechno dělat po svém a zdůrazňoval československý model cesty socialismu a komunismu. A teď se mu to vrátilo, Stalin mu ukázal, že žádnou takovou odlišnou cestou, se kterou on nesouhlasí nebo která není tou typickou sovětskou cestou, nepřipustí. A zařadil ho do fronty těch svých satrapů v sovětských satelitech.

A objevuje se ještě někdy, v budoucích procesech, nějaké antisemitské zjednodušení? Nebo to při tom hledání vnitřního nepřítele není příliš důležité?

Latentní antisemitismus tam bezpochyby přítomen byl. Byl tam, a pak už ho dokonce posilovala i politika státu Izrael a odmítnutí prosovětské cesty. Státní bezpečnost prováděla prověrky nomenklatury, ale i lidí ve státním aparátu, a až do roku 1989 zdůrazňovala, že je někdo židovského původu! Existoval tu tedy latentní antisemitismus, antisionismus, i když už to nikdy nedorostlo do té míry jako v souvislosti s procesem se Slánským a spol. Dokonce se někdy divíte, že ještě v osmdesátých letech byli schopni se interně odkazovat na některé materiály právě z těchto procesů, které byly toho antisemitismu a antižidovství plné. A byli schopni to brát jako bernou minci. Přestože už na konci padesátých, šedesátých letech proběhla čistka v archivech, operativci reinterpretovali spoustu věcí. Čas od času najdete ve svazku Státní bezpečnosti z normalizačního období odkaz na proces

Posledním popraveným odpůrcem komunistického režimu z politických důvodů byl pravděpodobně v listopadu 1960 skaut Vladivoj Tomek.

z padesátých let, přestože ti lidé už byli rehabilitováni.

Ministerstvo národní bezpečnosti bylo ve své době nazýváno ministerstvem strachu a ani nebylo úplně pod kontrolou československé vlády. Byli tam přítomni sovětský poradci, kteří ale nakonec ani tolik neradili, jako spíše zadávali úkoly.

Ministerstvo národní bezpečnosti bylo po dobu své existence, tedy v letech 1950 až 1953, nejbližší onomu sovětskému modelu, který Sověti i vyváželi. Ten resort byl jednoznačně v té době naddimenzovaný vzhledem k velikosti Československa a byl to vlastně model KGB, tedy MGB – ministerstva státní bezpečnosti. Byla to doba, kdy se definitivně realizovala sovětizace bezpečnostního aparátu v rámci sovětizovaného Československa, a postavení poradců zde bylo klíčové. Tehdy jich tu bylo největší množství a měli největší vliv, protože co řekl sovětský poradce, to byl zákon. Československý stát jim a jejich rodinám navíc ještě hradil pobyt. Jejich hlavním úkolem bylo přes československé vedení ovládnout různé články řízení státně-bezpečnostního aparátu, protože tehdy byli poradci i na krajských správách. Podle mé teorie s jejich příchodem souvisí dokonce, už bych řekl od roku 1949, některé zprávy o represích vůči opozici, vůči členům protikomunistického odboje, ale i vůči normálnímu obyvatelstvu. Třeba v Uherském Hradišti, kde se velmi brachiálně mučilo, to podle mě souviselo s tím, jaký tam byl poradce. Byl to někdo, kdo přinesl prvky brutálního násilí z SSSR. Oni si vchovali garnituru příslušníků Státní bezpečnosti, která byla čekistickým standardem v rámci celého komunistického východního bloku. Ministerstvo národní bezpečnosti tak zasahovalo do celé československé reality, do komunistické politiky. Po smrti Stalina a Gottwalda, kdy se vytvořila nová situace, komunisté využili mladého Rudolfa

Baráka, a ministerstvo národní bezpečnosti transformovali na ministerstvo vnitra, které fungovalo do přelomu let 1989/1990 včetně oné Státní bezpečnosti. Sovětský poradci i jejich aparát zjevně prováděli operativní práci do zahraničí, třeba do Německa, aniž by o tom na československé straně kdokoliv věděl.

A teď si položíme klíčovou otázku: vědělo totéž, co vědělo KGB, také vedení komunistické strany? No nevědělo. Tady existovala dvojí vláda. Ti estébáci, příslušníci Státní bezpečnosti, z povahy věci museli být straníky a měli tak svá tajemství služební a stranická. Ale aparát tajné policie Sověti naučili, že ne všechno, co je tajemství služební, se má říkat i na stranické půdě. Oni prostě rozlišovali státní a stranické tajemství. A měli svoje schůze řídicího aparátu Státní bezpečnosti a měli schůze stranické. A to navíc neznamená, že zde ještě nebyly akce, které se buď přímo vykonávaly pro Sověty a vedení to nevědělo, respektive o tom věděli jen ti, co úkony pro Sověty vykonávali. Sověti v tomto smyslu určitě hráli důležitou roli.

Do toho ještě máme státní správu, takže máme trojkolejnou strukturu, protože na ministerstvech seděli lidé, kteří reálně nerozhodovali, protože paralelně k tomu ministerstvu uvnitř struktur KSČ byl nějaký odbor, který řešil agendu toho či onoho ministerstva a potom to ministerským úředníkům zadal...

Ano, to je ještě nutno dodat k té struktuře komunistické moci. Byl tady první tajemník, generální tajemník, který předsedal KSČ, a ten měl v rámci ústředního výboru vytvořený aparát, který měl kopírovat strukturu státu. ÚV KSČ měl kompetence za všechny složky včetně těch silových, a až do roku 1989 byla tedy potlačena úloha vlády, předsedy vlády, ministra vnitra. Ministr vnitra chodil za vedením strany, dokonce za tím generálním tajemníkem

Sověti si ve spojeneckém Československu, svázaném s SSSR již dohodou z prosince 1943, již na konci války zjevně dovolili mnohem více než jinde. (Návrat prezidenta ČSR Edvarda Beneše z Moskvy do Londýna po podpisu smlouvy o přátelství a poválečné spolupráci se Sovětským svazem, kterou KSČ pochopitelně velmi uvítala, 6. 1. 1944)

a pravidelně ho přímo informoval. Pochopitelně mu neříkal – hele, včera jsme někoho naverbovali nebo deset lidí, nebo sto lidí nebo kolik, ale sděloval mu ty nejdůležitější informace a spíš se s ním bavil politickým jazykem než tím státobezpečnostním. Vůbec to ale neznamenal, že by vedení komunistické strany bylo informováno úplně stoprocentně o všem.

Jak vypadal takový typický soudní proces? Máme senát, prokurátora a nějaké informace, které prokurátor odněkud dostával, nebo jak přesně bychom si to měli představit?

Třeba se u soudu sešla stranická skupina, byl tam soudce, soudce z lidu, prokurátor, zástupce Státní bezpečnosti, advokát a ti se předem bavili o tom, jak ten proces dopadne. Takže oni protiústavně povýšili sounáležitost s komunistickou stranou na základě nějakého rozhodnutí vyššího orgánu, ať už krajského, nebo dokonce ÚV KSČ, nad to, že jsme zde měli nějaké platné zákony, které nebyly vymazány, nebyly zrušeny ani po dobu komunistického totalitního režimu. To si myslím, byla věc fatální. Dokonce vím, že Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu na základě toho, že otevřel některé ty zapečetěné obálky v trestních spisech, zahájil stíhání těchto lidí. Pochybil zejména advokát, který měl hájit svého klienta, ale i soudce, který měl případ objektivně posuzovat podle zákonů, byť to byly zákony komunistické.

A pořád jsme měli ústavu, ta první komunistická ústava z velké části sice kopírovala ústavu sovětskou z roku 1936, ale i tam bylo napsáno, že má člověk například svobodu projevu, ačkoliv to nikdy nebylo vymahatelné.

Komunistické orgány činné v trestním řízení postupovali

podle podzákoných norem a ideologických postulátů, byla kriminalizována činnost, která samozřejmě v demokratickém systému kriminalizována není. Například verbální kritika systému byla brána jako útok na systém samotný. Teď si vezměte, jak ten komunistický systém postupoval. Pronikl do nějakého prostředí, získal informace, došlo k politickému rozhodnutí, ať už na úrovni aparátu státně-bezpečnostního, nebo stranického, že se to musí trestně právně postihnout, „abychom vyslali nějaký signál nepříteli u nás i za hranicemi, abychom tuhle sociální skupinu rozložili“. Tak to agenturně rozpracovali, pak to předali vyšetřovateli Státní bezpečnosti, ten tomu dal ten potřebný „formát“, narouboval to na platné zákony. V padesátých letech si pomáhali do určité míry absurdně tím, že vyšetřovaného tak fyzicky a psychicky zdeptali, donutili ho učit se doznání nazpaměť a víceméně ho odříkávat u soudu. On mnohdy nechápal, že nepůjde o objektivní posouzení viny, ale že soud je součástí toho celého procesu. Zde vidíme odkaz na třicátá léta, na onen sovětský model vyšetřování a trestání.

Ale nyní mluvíme hlavně o padesátých letech.

Ano. S nějakými dozvuky i do let šedesátých, ale ještě k té roli bezpečnostního aparátu... Ten proces připravil, obviněné brutálně fyzicky a psychicky týral, naučil je to a s tím šli na prokuraturu. Prokurátor to potvrdil, ať už to věděl, jaké prostředky k doznání byly využity, nebo ne. Prokuratura byla brána jako zástupce třídní justice. A šlo to k soudu. Samozřejmě zástupci tohoto represivního aparátu vedli jednání jak s tou prokuraturou, tak s ministerstvem. Ten člověk byl odsouzen, mohlo se mu ubrat nebo přidat a celou tu dobu byl sledován. Když bylo třeba psychické zpracování, mohlo se stát, že mu nasadili odposlech na celou, že mu nasadili do cely agenta. Když

Jedním z komunistů, který se předtím tvrdě podílel na represích, ale zároveň se později stal obětí, byl někdejší šéf Osvald Závodský, popravený v roce 1954.

byli ti lidé v první fázi výslechu, tak odešli na celu a tam si jakoby oddechli, že se jim podařilo něco utajit, ale ten práškač to nahlásil operativci a ten pak vyšetřovateli. Takže oni v řadě případů věděli, co ten člověk skrývá nebo že někoho zamlčel nebo kde se ještě dají nalézt důkazy. A to bylo dovedeno až do konečné fáze procesu a potom byl odsouzen, spadl do vězeňského systému znovu, už ne ve formě vazby, ale do vězení nebo do lágru. A tam byl zase pod kontrolou toho státně-bezpečnostního aparátu, zase tam měli svou vězeňskou agenturu, zase tam měli na lágrech lidi, kteří byli na ně získáváni a úkolováni, a to z různých sociálních skupin. Toho člověka můžete skřípnout, vydírat, jak kvůli rodině venku, tak kvůli výhodám uvnitř toho lágru nebo ho zpracovávat ideově. Tudíž pro Státní bezpečnost a komunistickou moc byl v některých případech ten člověk – řečeno neosobně „objekt“ – nepřítelem, ať už se dělo cokoliv, až do smrti. A problém s těmito lidmi pro režim končil až jejich smrtí.

Když je v dnešním, demokratickém systému, někdo soudem omilostněn, tak je pro trestní aparát hotovo, a pokud nespáchá nějaký jiný trestný čin, tak se už o něj orgány demokratického státu nemohou otírat. Ale v padesátých letech zájmovou osobu Státní bezpečnost doprovázela od prvního okamžiku, kdy si ho zaevidovali, až do chvíle, kdy zemřel, třeba v lágru, a když ho propustili, sledovali ho i mimo tábor až do smrti.

Četl jsem nějakou komparativu a došel jsem k tomu, že v Československu skoro žádné rehabilitace nebyly. Na rozdíl od Kádárovského Maďarska nebo Polska, kde po potlačení nějakých protestů došlo jakoby k opačnému přístupu: kdo není proti nám, je s námi.

Jistě. Myslím si, že ten proces, který tady proběhl u některých vybraných osob na začátku šedesátých let, by se

nedal nazývat občanskou rehabilitací v pravém slova smyslu. Byla to především stranická rehabilitace.

To byl třeba případ Gustáva Husáka?

Ale Husák není úplně typický příklad, protože ten během vyšetřování ustál ten obrovský tlak. Máme tam i jiné postižené straníky, kteří se postupně vraceli do pozic, ještě před rokem 1968 šli nahoru, do různých společenských organizací atd.

Husáka by jinak popravili, že? Jenom díky tomu, že ustál mučení a že se nezlomil, tak si zachránil život a možná i život svých kolegů.

Faktem je, že to samozřejmě měl složitě ve vězení, protože jeho spoluvězni nestraníci ho vesměs brali jako stalinistu. I on byl po propuštění částečně stranicky rehabilitován, mohl se vyjadřovat ke Slovenskému povstání a podobně, ale stal se oponentem a osobou, která byla nebezpečná pro unitární vedení strany, zejména Antonína Novotného.

Novotný z něj měl dokonce strach.

Novotný ho nechal sledovat Státní bezpečností v době, kdy to formálně bylo zakázáno, kdy se rehabilitovaní straníci sledovat nesměli. A bylo to zajímavé, protože to byla akce řízená z Prahy, a byli na něj nasazení, aniž by o tom měl vědět kdokoliv z KSS. Takže to byla taková zvláštní situace. Nicméně ta stranická rehabilitace v případě Husáka nemusela nutně znamenat kompletní rehabilitaci, to de facto přišlo až s jeho rolí v srpnu 1968.

V roce 1960 sice propustili řadu vězňů, to už byli např. i představitelé církve, dokonce i ti, kteří se podíleli aktivně na protikomunistickém odboji, ale nebyli rehabilitováni v plném rozsahu. Političtí vězni například nemohli získat žádná pracovní místa kromě pomocných. I nadále se, dříve

či později, stávali objektem sledování. A pokud mezi nimi byli naverbovaní agenti, dejme tomu ve vězení, tak se StB snažila s nimi spolupracovat i později v civilu.

Rehabilitace v tom jakoby reformním smyslu nastala až v roce 1968, kdy nerehabilitovali jenom straníky, ale podle zákona pestrou škálu občanů. Soudy to měly projednávat, ale nestihlo se to díky tomu, že pražské jaro skončilo a nastala normalizace. Takže někteří z těch, co chtěli být rehabilitováni, to vzali zpátky a někteří dostali nakonec zamítavé rozhodnutí.

Já bych se ještě chtěl vrátit k období Antonína Novotného, tedy do druhé poloviny padesátých až potom na onen konec let šedesátých. Tam se o represích příliš nemluví, ale represe přece nikdy úplně neskončily?

Určitě ne. Nebyly už tak masové, komunistická moc se nemusela udržovat tím způsobem jako na přelomu čtyřicátých a padesátých let, tzn. masovým zastrašováním lidí pomocí represe a procesů. Elity zlikvidovali, vyhnali je buď do zahraničí, nebo zavřeli, ponížili, vytvořili komunistický model vládnutí. Represi potřebovali mnohem méně, než tomu bylo v padesátých letech. Naučili se jinak vládnout. Také se změnila zahraničně-politická situace. Ale přesto proběhly velké procesy, proti intelektuálům, spisovatelům. Ještě na začátku šedesátých let se vyšetřovaly zločiny gestapa, represivní aparát měl pořád co dělat a samozřejmě si nacházel vnitřní nepřátele. Přišla represe namířená proti mladým lidem, kteří chtěli žít po svém.

Ale uvnitř aparátu se přistoupilo systematictěji než v padesátých letech k vytváření zvláštních represivních orgánů podle vzoru KGB. V první polovině šedesátých let vznikl na rozvědce referát, který se jmenoval „Vlast“ a jenž měl provádět tzv. výkon socialistické zákonnosti

v zahraničí, jinými slovy – vraždy v zahraničí. Byl vytvořen seznam, na kterém byli třeba bratři Mašínové a řada dalších lidí, kteří měli být zavražděni. Takže v době, kdy se tady navenek Novotného systém rozvolnil, vznikala divadla malých forem, do kulturního života se vraceli někteří spisovatelé, začala vycházet zajímavá periodika, byl represivní aparát mnohem více utajený než v minulosti, vytvářel speciální pracoviště, které mělo vraždit lidi. To, že nemáme důkazy o tom, že někoho skutečně zabil, nebo že opravdu dělali jenom tzv. demonstrativní akce, na věci nic nemění. Samozřejmě, že to chtěli Sověti, jednání na toto téma probíhala v polovině šedesátých let a máme zápisy, ze kterých vyplývá, co Sověti chtěli. Myslím, že to je velmi zajímavé a je to kontrast toho, jak my vnímáme šedesátých léta...

Zlatá šedesátých léta...

Přesně tak. Někteří z těch příslušníků, kteří to měli připravené a řídili tyto akce, již vybírali agenty, cvičili je, měli být mezi nimi dokonce i někteří italsí mafiáni, nebo další jedinci, kteří byli schopni vraždit. V roce 1968 to bylo uloženo do archivu. A víme, co na tyto akce navázalo za normalizace, takové pracoviště na rozvědce stále existovalo, pouze menší a více zakonspirované. Tehdy plánovali třeba únos Pavla Tigrida z Budapešti, zajímali se o defektora Bittmana atd.

V osmdesátých letech probíhaly určité představy o tom, že by mohli být rehabilitováni funkcionáři z doby pražského jara, ale nakonec se došlo k tomu, že se to musí řešit jednotlivě, případ po případu a daná osoba se musí veřejně kát a až potom by mohla být na jednotlivé bázi rehabilitována. Existovala taková představa?

1000 DM Belohnung

für zweckdienliche Angaben, die zur Ergreifung der drei wegen mehrfachen Mordes und Raubüberfalls gesuchten Banditenführer!

Maczin, Czirard

etwa 22 Jahre alt

Gestalt: untersetzt; etwa 1,85 groß;
Haar: blond; Augen: blau; Nase: normal;
Gesichtsform: oval; Bekleidung: grauer
Anzug, schwarze Schuhe, graues Hemd

R. Maczin

Maczin, Joseph

20 Jahre alt

Gestalt: untersetzt; 1,75 groß;
Haar: dunkel; Gesicht: oval; Nase: normal;
Bekleidung: grauer Anzug, graue
Halbschuhe, graues Hemd

J. Maczin

Baumer, Milian

etwa 21 Jahre alt; etwa 1,76 groß;

Haar: schwarz; Gesicht: länglich;

Augen: grau-grün; Nase: normal;

Bekleidung:

brauner Anzug, braune Halbschuhe,
hellgrünes Hemd

Milian Baumer

Die drei Mörder sprechen nicht deutsch, nächtigten mehrere Tage im Freien und sind verwahrlöst. Bekleidung kann gewechselt sein. Die Bevölkerung wird aufgefordert, bei der Festnahme der drei gemeingefährlichen Verbrecher mitzuhelfen. Zweckdienliche Angaben sind bei der nächsten VP-Dienststelle oder VP-Angehörigen zu machen.

Achtung! Die Mörder sind im Besitze von Schusswaffen!

Chef der Deutschen Volkspolizei

Haren

07/11 10.53

Ag 47/53

V první polovině šedesátých let vznikl na rozvědce referát, který se jmenoval „Vlast“ a jenž měl provádět tzv. výkon socialistické zákonnosti v zahraničí, jinými slovy – vraždy v zahraničí. Byl vytvořen seznam, na kterém byli např. bratři Mašínové a řada dalších lidí, kteří měli být zavražděni. (Plakát vylepený v NDR sliboval za dopadení bratrů Mašínů a Milana Paumera odměnu už v roce 1953)

Dubček pořád čekal, když byl vyslán jako velvyslanec do Turecka, ale i později, že se situace zakrátko změní. Ale uběhlo dvacet let. Týkalo se to asi půl milionu členů KSČ, kteří spadli ze stranické politické nomenklatury a stali se občany druhé kategorie. Nikdo se s nimi nebalil, až do vzniku Klubu Obroda, tedy kromě příslušníků Státní bezpečnosti.

A jejich ideály byly navždy zlomeny, pokud nějaké byly?

Ideály v tomhle směru, pokud nějaké byly, tak byly narušeny, ale faktem je, že po roce 1989 se ukázalo, že řada z nich, přestože byli takhle poníženi, přestože měli tuto zkušenost, se automaticky nestala demokracií. Nedovedli si představit, že je možný nějaký otevřený pluralitní systém.

A není to trochu ostré tvrzení, že všichni ti vyloučení osmašedesátníci byli i v roce 1989 antidemokratičtí?

Určitě je nutné mezi nimi vidět rozdíly, určitě byli mezi nimi i lidé, kteří se styděli za to, co říkali v padesátých letech, že podporovali procesy nebo popravy, to je nutné zdůraznit. Ale máme mezi nimi také ty stranické „intelektuály“, kteří nebyli schopni nic odsoudit. A byli to mimochodem i ti lidé, kteří nechtěli otevírat archiv, aby se ona změna jejich rolí neodhalila. Aby se třeba neodhalilo, že byli schopni jako disidenti komunikovat s ministerstvem vnitra, nemyslím teď nutně jako agenti Státní bezpečnosti, to je specifická kategorie, ale že si kvůli svým vlastním výhodám třeba byli schopni psát s Obzinou a chtít nějaké výhody, včetně cestování na Západ.

Represe. Dá se vůbec vyčíst, kolik lidí zasáhly komunistické represe? Dá se vyčíst, kolik měly obětí? Dá se

vůbec tady to nějakým způsobem konceptualizovat?

Domnívám se, že to ještě stále nejsme schopni přesně vykázat.

Kolik zhruba bylo popravených?

Nepřátelé režimu byli popravováni mezi lety 1948 až 1961, posledním byl patrně skaut a odpůrce komunistického režimu Vladivoj Tomek. Podle toho, jak počítáme popravené z politických důvodů, tak můžeme kvantifikovat přibližně dvě stě třicet. Dlouhou dobu probíhala diskuse, jestli mezi ty popravené máme počítat i komunisty. Např. Konfederace politických vězňů to rozporovala, ale já si myslím, že musíme vidět činnost komunistického režimu komplexně, čili určitě můžeme zdůraznit, že to byl komunistický režim, který se předtím podílel na represích, ale zároveň se pak stal obětí. Já s tím problémem nemám. Co se ale bohužel až dosud nepodařilo zjistit, jsou počty mrtvých třeba z vězeňských zařízení, z úřadoven Státní bezpečnosti během výslechů, umučených. A nepodařilo se to ani Úřadu dokumentace vyšetřování zločinů komunismu, ani Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR), ačkoli já sám jsem se to v obou institucích snažil iniciovat jako jeden z důležitých projektů. Myslím si, že zde je velký rest a měli bychom napřít pozornost a historická obec by se tomu měla věnovat, a ne to bagatelizovat, protože demokratický systém má povinnost se zajímat o každý násilně ukončený lidský život, to je jedna z podmínek jeho, řekl bych, existence. A tím spíše, když jsme ukončili ten totalitní režim nějakou revolucí, tak bychom se o to měli zajímat. Dodnes však nejsme schopni kvantifikovat tento počet, včetně tzv. sebevražd během výslechů...

Takže víme, že počet těch mrtvých jde do tisíců, ale nejsme schopni třeba oddělit kriminálníky od politicky vyšetřovaných, a právě proto bychom se o to měli pokusit,

a právě proto by mělo být povinností pro státní instituce typu Úřad dokumentace a vyšetřování nebo státní veřejné instituce jako je ÚSTR, aby to dovedly do konce a veřejnosti na tyto otázky odpověděly.

Ještě bychom měli zmínit samozřejmě úmrtí lidí, kteří zemřeli při pokusu o překročení hranic.

Ano. Tam jsme schopni kvantifikovat počty mrtvých. Nebyli to pouze Češi a Slováci, ale byli to i východní Němci, Poláci, a dokonce někdy najdeme i občany ze Sovětského svazu. A na druhou stranu je nutné říci, že i tento počet bude větší, protože můžeme kvantifikovat v podstatě jen známé počty úmrtí a nemůžeme vyloučit, že ještě někoho nenajdeme, protože někteří zahynuli např. v řece Moravě při přechodu hranic a podobně. Zajímavé na tom je, že mezi specifické oběti bychom mohli započítat i příslušníky Pohraniční stráže (PS), kterých bylo, řekl bych, mnohem větší množství, než se zdá. Máme tu nejen oběti samotného systému, ale třeba když se používal elektrický proud proti zabránění překročení hranice, tak to speklo někdy i ty příslušníky PS, ale jsou mezi nimi i velké počty sebevražd. Řekl bych, že jde o jeden z největších zločinů, protože na hranicích najdeme mrtvé od roku 1948 až do roku 1989. Poslední mrtví na naší západní hranici byli východní Němci, rodina, která chtěla projet a byla při tom rozstřílena. Myslím si, že i v tomto případě je ještě nutné leccos odprezentovat a ukázat tuto zločinnost režimu.

Ale největší dluh, který se dotýkal životů lidí, se domnívám, jsou mrtví z lágrů, z vězení, umučení při výsleších a při různých operacích StB. Protože když šlo např. o někoho, kdo neměl dokončenou výpověď, kdo neměl dokončené vyšetřování, tak k jeho osobě spis neexistuje a máme jen ústní podání nebo zmínku o zatýkání. Krvavá podstata tohoto systému spočívá i v tom, že chránil příslušníky,

Vyhlášení okupační stávky v ranních hodinách na Fakultě žurnalistiky UK, 20. 11. 1989, Pavel Žáček vlevo

že jim umožňoval páchat takové zločiny a pak je chránil. Oni to dělali proto, že věděli, že se jim, až na nějaké výjimky, nic nestane. To byla např. i ta bicí komanda, která byla vysílána i na chartisty na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Tito příslušníci je byli schopni hrozně zmlátit a pak se to buď nevyšetřovalo anebo zaretušovalo. Ale díky situaci, která se tady během posledních třiceti let vyvinula, se spíše někdy zdá, že směřujeme k takové té bagatelizaci, že i v historické obci převažuje tendence toto relativizovat, omlouvat, tvrdit, že ten komunistický režim nebyl zase tak hrozný...

Přecházíme tedy do současnosti, nebo respektive do naší polistopadové nedávné minulosti. Dodnes existují politici, kteří by chtěli zrušit KSČM. Na druhou stranu v devadesátých letech tehdejší vedení okolo Václava Havla říkalo: „Nebudeme jako oni, nebudeme všechny dávat pryč...“ Jak vy se stavíte k této snaze, k tomuto boji?

Politická teze „Nejsme jako oni“ měla zejména v první fázi po vzniku Občanského fóra svou logiku. Měla totiž oslovit podporovatele komunistického režimu. Nezapomeňme, že v Československu bylo 1,7 milionu členů KSČ. Státisíce z nich byly v Lidových milicích, v Československé lidové armádě nebo ve Sboru národní bezpečnosti a dalších mocenských složkách. Tito lidé žili v rodinách, které bychom také měli zařadit do sociální skupiny podporovatelů režimu. A tuto masu bylo nutné rozložit. Bylo nutné rozleptat jejich vztah ke KSČ, jejich ochotu padnout za Sovětský svaz. Tam šlo tehdy těžko říct: podívejte se, my budeme právní stát, a proto vás potřebujeme zavřít, protože jste páchali zločiny, dokonce jste porušovali vlastní zákony.

Obnovu pluralitního demokratického zřízení a právního státu, který se odkazuje na ústavu, není ale možné

zvládnout bez vyrovnání se s minulostí, a to ani trestně právně. Bylo spácháno obrovské množství trestných činů. Samozřejmě že u řady z nich nejsou svědci nebo pachatelé, zejména u těch nejbrutálnějších činů ze čtyřicátých a padesátých let. Nicméně není možné vstoupit do nové éry, aniž bychom násilí odsoudili.

Na jednu stranu si jako občan myslím, že komunistická strana za to, co provedla, zrušena být měla, mělo to být v tom období ještě před prvními volbami a řeknu proč. Na stranu druhou si zase jako historik uvědomuji, proč být zakázána nemohla. Za prvé: povaha předání moci. Jak by proběhlo zrušení v situaci, kdy existovalo milion sedm set tisíc straníků a kdo by to provedl? Jak by to provedl? Byly tady nástroje, aby to nějakým svým aktem provedl Václav Havel, když se stal prezidentem?

Tou klíčovou dobou byl podle mne leden 1990, kdy bylo umožněno pod tlakem tehdejší situace, pod tlakem ústupu komunistické strany (tehdy došlo mimochodem k vylučování těch gerontů, Jakeše a dalších) přijmout zákon, který legalizoval komunistickou stranu, byť trochu v jiné podobě. Ale byl vytvořen pro to prostor v podobě zákona o politických stranách a tato legislativní podmínka byla podle mého názoru součástí předávání moci. Možná to většině připadalo normální, ale byla to součást předávání moci. Možná to byla vyhlídka, kterou Havlovo okolí vnímalo: no my je porazíme ve volbách, vymažeme je a už tu nebudou... Ale naopak komunisté ve volbách prošli, sice oslabeni, ať už na úrovni v České republice, na Slovensku nebo v Československu jako takovém, nicméně byli legitimizováni.

A řekl bych, že v té době požadavek zákazu KSČ byla schopna takto formulovat jen menšina i těch politicky činných osob, i těch osob, které byly účastny v těch rozhodujících procesech, myslím si, že to nikdo moc nepovažoval

za možné.

A potom, v té době rétorika byla jiná než později. Procesy v tehdejší komunistické straně v režii nějakých jako by pseudoreformistů probíhaly, ale většinou se nepovedly a tito pseudoreformisté se postupně odloupli jako nějaká malá skupina, a nakonec v politickém spektru České republiky zůstala jen KSČM.

Což je ale dnes mimochodem právně není stejný subjekt jako KSČ.

Právně není, ale rozhodně navazují na komunistickou nostalgii, navazují do značné míry i kádrově personálně i členstvem, tou rétorikou. Dnes už jsou naprosto rigidní, nezastírají relativizaci komunistického režimu, relativizaci zločinů, adorují tyto věci, myslí si, že sociálně byl ten předlistopadový režim lepší, že se lépe žilo, a podobné nesmysly. A zároveň jsou pátou kolonou Kremlu v České republice v naplňování některých zahraničně politických zájmů Ruské federace.

A to si zase myslím, že v době rozpadu Sovětského svazu tak nebylo, tehdy byli více pro českoslovenství, než je tomu dnes, kdy zcela nepokrytě hájí zájmy cizího subjektu. Jinými slovy tedy ano, právně máte pravdu, ten zákon umožnil jakousi transformaci. Samozřejmě ještě tam probíhal dlouhý boj o majetek, dlouhý boj o archivy...

A oni ještě samozřejmě blokovali nebo se vždycky snažili zablokovat jakýkoliv proces se členy KSČ, že?

Určitě, to souvisí s jejich pohledem na minulost, kdy hájili své lidi. Už ty první volby po roce 1989 prokázaly, že i pro tento politický subjekt tady stále existuje nějaký elektorát. Legitimizace té strany nastala v červnových volbách 1990, kdy se ukázalo, že tady jsou lidé, kteří komunisty podporují, přestože se vyvalila spousta informací

o zločinech, které komunistický režim spáchal, nikoliv tedy z archivů, ale i tak toho byly plné noviny atd., panovaly protikomunistické nálady. Byla zde i silná vůle ze Západu, ustupoval Sovětský svaz, a oni přesto měli jádro, které je legitimizovalo a které ukázalo, že mají své voličstvo. Že se dnes ten počet snižuje, to je pravda. Na druhou stranu ale se ona konzervativní rétorika zase zvyšuje a dnes to dospělo až k tomu, že podporují vládu, byť v ní přímo nejsou, ale jsou takovou zvláštní koaliční podporou současné vlády. A jak říkám, ta rétorika naopak zdrsnila a paradoxem je, že předseda vlády Babiš se svojí stranicou a státně-bezpečnostní minulostí je schopen jim to voličstvo přebrat.

No potom tady ještě máme průzkumy veřejného mínění a zjišťujeme, že třeba v roce 1990 si 72 % lidí myslelo, že mají komunisté právo na existenci, a např. v roce 2005 až 40 % lidí si říkalo, že by měli komunisté dostat šanci na účast ve vládě, takže vyvstává ještě další otázka, a to, co si vlastně mysleli občané.

Určitě, ta situace je o to složitější. Podívejte se, kolik v Občanském fóru bylo bývalých komunistů, kolik v ostatních stranách bylo bývalých komunistů. Kolik ve VPN bylo bývalých komunistů, nakonec na Slovensku, bych řekl, že to dokonce i vyhráli více než v Čechách. Takže nebyla velká vůle po zásadním oddělení nově vznikajícího pluralitně demokratického systému od komunistické minulosti, od toho závaží. Ti přeběhlíci, ti převlékači kabátů si původně mysleli, že jim komunistická strana zajistí politicko-mocenskou budoucnost, a nyní nemohli zcela zavrhnout minulost politického subjektu, u kterého strávili podstatnou část života. Tak to je ta zátěž. A byli tam i lidé z OF, které podporovalo 70 % občanů, a ti říkali: nechme je... A pak vám zpětně řeknou: my byli přesvědčeni, že

nedostanou těch 13 %. To zabránilo jasnějšímu, principiálnějšímu postupu. I Václav Havel odkazoval na právníky – exkomunisty typu Jičínský, Rychetský, kteří říkali, že ta diskontinuita není možná ani právně ústavně ani politicky. Existovala řada důvodů.

Oni ještě tenkrát neměli takovou rétoriku jako dnes. Byť bych spíše řekl, že existovala *double morality*, kdy uplatňovali vůči svým členům něco, a navenek mluvili jinak. Teprve později se to sjednotilo, že byl schopen předseda klubu KSČM Kováčik vystoupit a říci „soudruzi“ celé poslanecké sněmovně. Já si tedy myslím, že je nutné brát tu politickou realitu takovou, jaká byla. Václav Havel evidentně sílu neměl, evidentně to udělat nechtěl mimo jiné proto, že část z jeho podporovatelů byla z řad exkomunistů, kteří to nepodporovali. A podívejte se, jací lidé se stali prezidenty na Slovensku, kdo přetlačil disidenty ve VPN. Já si myslím, že to opravdu není tak jednoznačné, ale chci zároveň říct, že ta situace není normální. Není normální, že komunistická strana je v našem veřejném životě.

A kdyby zanikla KSČM a vznikla nějaká jiná levicová strana, řekněme trochu radikální, která by ale zároveň nehlásala zásady revoluce a násilného převzetí moci? Myslíte si, že taková strana by měla mít prostor v českém politickém systému?

To vždycky říkali sociální demokraté, že oni jsou ti, co nepodporují revoluci, ale evoluci.

Mám takovou obecnou otázku. Myslíte si, že v nějakém obecném toku dějin byl komunistický režim jakousi odchyldkou, deviací, nebo je to něco, co se může nějakým jiným způsobem, v jiném kabátě, jak by řekl Marx, jako fraška místo tragédie, vrátit znovu? A také k tomu mám ještě další doplňující otázku.

I prezident Václav Havel odkazoval na právníky – exkomunisty typu Jičínský, Rychetský... kteří říkali, že ta diskontinuita KSČ není možná ani právně ústavně ani politicky. (Alexander Dubček, Zdeněk Jičínský a Václav Havel, 1990)

Myslíte si, že ten důvod, proč to bylo tak hrozně krvavé, spočíval v tom, že to celé vzniklo ve velmi zaostalém imperiálním Rusku, a to ještě během brutálních válek první světové a občanské?

Myslím si, že to jsou dvě základní a důležité otázky. Na ně je velmi obtížné nějak jednoduše odpovědět, shrnout to do jednoho odstavce. Ale myslím, že to jsou otázky, které si musíme pokládat právě z toho důvodu určitého opakování těchto prvků našich dějin. Byť říkáme, že se poučíme, tak mnohdy se nepoučíme a je to nutné analyzovat. První věc, jestli je to nějaké vychýlení dějin, já bych si nedovolil říct, že to je jakási výchylka, když sečteme všechny ty oběti všech těch komunistických režimů, ať už sovětského nebo čínského typu nebo nějakého dalšího asijského, myslím si, že tyto oběti jaksí nelze nazvat tak, že by to bylo nějaké vyosení. Byla to situace, která vzešla z nějakých historických podmínek. Byla to reakce na něco. První světová válka, pak druhá světová válka, byla to reakce na krizi demokratických systémů, byla to dokonce reakce komunismu na nacismus po nějaké vzájemné interakci před druhou válkou, byla to reakce na antihumanismus, na ty hekatomby mrtvých, byla to součást dějin. Nechtěl bych to zde takto bagatelizovat od stolu, rozhodnout, jestli to byl lineární vývoj. Tato součást našich dějin byla příliš závažná věc, než abychom nad tím mávli rukou, příliš lidských životů přišlo vniveč a linie těchto životů skončily a nemají pokračování v současnosti ani v budoucnosti. Přišli jsme o obrovskou invenci lidského potenciálu v těch desítkách a stovkách milionů mrtvých. A na to nemáme právo zapomínat, musíme dělat všechno pro to, abychom na ty mrtvé nezapomínali, všechna ta jména musíme nadále připomínat, hledat jejich fotografie, pátrat po jejich životech, nejenom smrti. Tak jako je tomu se jmény a tvářemi obětí holocaustu ve světových paměťových

institucích.

Také si myslím, že je nutné obecně zkoumat, jaký mechanismus osobní, či neosobní se za tím vším skrýval, kdo jakou roli hrál. Pro nás je poučením to, jak to začalo, i to, jak to skončilo. A co jsme byli schopni odpustit, neodpustit, pominout, že nám tady unikla řada vrahů žijících s námi v okolních ulicích a my jsme jim dali generální pardon, protože jejich soukmenovci, ne třeba z té doby padesátých let, ale z těch osmdesátých let, přežili, pokryli to, aby se neřešili oni. A tak se neřešily ani ty nejhorší zločiny, nebo se řešily jen okrajově a málo. Nebyla tady ta vůle, to si přiznejme. Je to poučení, čili my bychom měli zkoumat i to, jak jsme se s tím režimem vypořádali, a má to jeden důležitý důvod.

Nemůžeme vyloučit, že se to nevrátí. Dnes, tři dekády po pádu komunistického režimu, se nám zdá, že některé věci jako by se vracejí, a že demokracie nejsou tak silné, jak se zdálo, když v jednu chvíli dělaly vývoz demokracií všude možně a teď se to vrací zpátky a máme mrtvé například v Kapitolu, v tom centru americké demokracie. A tak si myslím, že pro budoucnost je nutné, aby se nějaký další -ismus, ať už jaksí schovaný za jakoukoliv jinou krásnou skvělou růžovou myšlenku, neopakoval, protože on sice přijde v jiném politickém hávu, ale ty mocenské mechanismy, nejdřív tedy ta represe, to rozložení společnosti a posléze i to vraždění, tak to bude fungovat podle starého principu. V tom si myslím, že se ona moc nijak nemění.

A ty přijdou a budou si jisté, na základě zkušeností s nevyrovnáním se s komunistickými režimy, že jestli něco provedeme, jestli násilím převezmeme moc, jestli při tom zahynou čtyři lidi, sto, tisíc, milion, je nám to jedno, ti, co přijdou po nás, nás případně třeba potlačí, porazí, ale nic nám neudělají. Stejně jako neudělali nic komunistům.

Nacisté, to je něco jiného. Ne že by všichni bylo

Do nového bezpečnostního aparátu potřebovala KSČ dostat v roce 1948 spoustu nových lidí, využila Lidové milice, které se radikalizovaly v průběhu únorové puče.

odsouzení, ale je v tom rozdíl. Nyní dostal sděleno obvinění jeden z posledních ideologů a členů úzkého vedení ÚV KSČ Fojtík a každý už říká: vždyť je už starý. Ale po Němcích chceme, aby ty devadesátileté, stoleté bachaře z lágrů stíhali. To je vnímáno jinak, protože to byli Němci, nacisti. Tak to si myslím, že je nebezpečné pro samotný právní stát, že je to velmi vážný signál. Za současné situace hodně negativní do budoucna, je to něco, co může přilákat nějaké další budoucí nositele různých -ismů, budoucí diktátory, představitele totalitních proudů, kteří si budou říkat: pojďme to znovu zkusit, oni nám nic neudělají, těm před námi taky nic neudělali. A to si myslím, že je opravdu hodně nešťastná věc, a je to jeden z motivů, o kterých já často mluvím.

Demokracie má povinnost se bránit, má povinnost zavést mechanismy, samozřejmě za předpokladů ústavou zajištěných svobod, má povinnost se bránit a má povinnost preventivně do budoucna podporovat veškeré ty protitotalitní látky ve společnosti, počínaje osvětou mezi mladými lidmi v základních školách až po poslední státní či společenskou organizaci, aby se to neopakovalo a my byli připraveni, když taková situace přijde. Dějiny opravdu nelze vnímat, že když se poučíme, je to skončeno a jdeme jinam. A myslím si, že to nepoznání, neotvírání archivů, to utajování, to je právě krok tím špatným směrem, protože se nám to v budoucnu může jenom vymstít.

Jaká byla vaše zkušenost na Úřadu dokumentace vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti, později Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu?

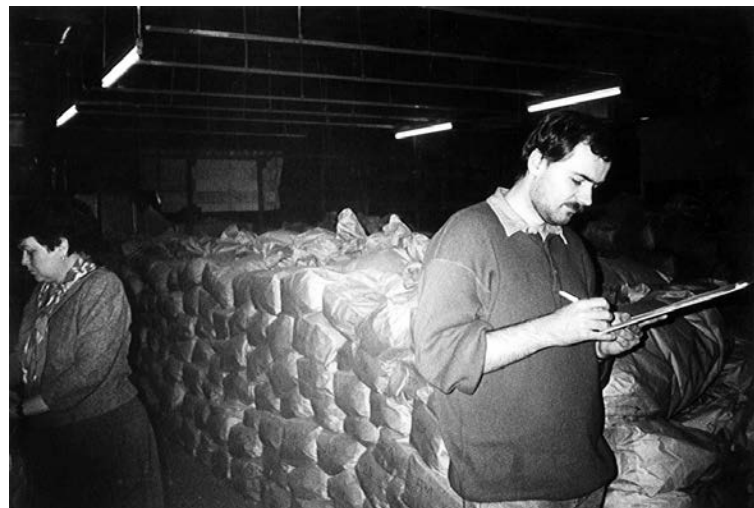
Nastoupil jsem v polovině ledna roku 1993 a stal jsem se jako vysokoškolák vedoucím odboru dokumentace. Zodpovídal jsem za průzkum archivů a práci v nich, vyhledávání faktů, údajů, informací. Včetně těch, které by pomohly

vyšetřovat jednotlivé případy. A tam jsem narazil na ten fatální problém, to jest uzavřenost archivů. Ty archivní fondy nebyly zpracovány. Archivy ministerstva vnitra, archivy po zpravodajských složkách komunistického totalitního režimu nebyly otevřeny a nedalo se do nich dostat.

Tam ale musely být i polistopadové zájmy, aby se některé věci neodhalovaly, i pro ten nový stát.

Samozřejmě. Proto říkám, že nový režim byl naprosto hloupý v odhalování minulosti, že nechal dlouhou dobu správu těchto materiálů těm středním a nižším článkům bývalé moci, lidem, kteří k tomu měli vztah. Formálně dodržovali pravidla hry, které byly platné za minulého režimu. Oni byli bráni za profesionály, kteří svou práci umějí, a nepustili do toho nové lidi. Do čela toho archivu ministerstva vnitra se například dostal Jan Frolík. Jeho otec byl příslušníkem Státní bezpečnosti, ale on sám byl disident, jeden z postižených. Ale nechal v archivu pracovat bývalé kádry. Ti měli rozhodující slovo v tom, které materiály se budou zpřístupňovat, a které ne. Byla tam řada materiálů, která nebyla zpřístupněna veřejnosti, nebyla přístupná té diskusi. A to v době, kdy po tom valná část veřejnosti volala. Takže v tomhle směru ten nový režim byl krátkozraký, přistoupil na kontinuitu této moci, kontinuitu utajování. Myslím si, že se to obrátilo nakonec proti nám všem. Pro mě to byli lidé, kteří byli strážci brány. Strážci brány v tom archivu. Strážci brány k jejich minulosti a strážci odhalování, co oni dělali. To nebyli lidé, kteří by řekli: já se vám veřejnosti, ministerstvu vnitra, vládě, občanům, politickým vězňům, chartistům omlouvám za to, co jsem dělal, komu jsem sloužil a dnes budu věrně sloužit demokratickému systému a udělám všechno, abych odhalil i svoji roli. Nikdo z nich to neřekl.

Když jsem si koncem roku 2006 sedl na Frolíkovu židli,

Pavel Žáček na první návštěvě v archivu úřadu pro dokumentaci činnosti Stasi - Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik BStU v Berlíně, v pozadí 16 tisíc roztrhaných pytlů s písemnostmi východoněmecké Stasi, 1994

tak jeden z těch lidí měl v trezoru svůj personální spis. On byl zcivilněn, takže jeho služební poměr skončil. Ale předtím byl příslušníkem Státní bezpečnosti. Byl člověkem, který argumentoval, aby se jejich personální spisy nezpřístupňovaly badatelům, aby to bylo nadále zavřené v archivu, a disidentské vedení na to přistoupilo. V době, kdy už probíhala velká diskuse, vnitro nezákonně nezpřístupňovalo veřejnosti badatelům personální spisy.

Tak on si schovával vlastní spis? Divím se, že ho nespálil...

To si zase nedovolil. Když jsem nastoupil a on věděl, že půjde pryč, tak ho vrátil do personálního depotu. Ale nechal tam po sobě služební mobil. Na něj chodily smsky a volali mu kolegové, pak vyšlo najevo, že všichni ti estébáci, bývalí příslušníci Státní bezpečnosti ještě stále sloužící nebo pracující v aparátu ministerstva vnitra se ptali, co s tebou ten strašný Žáček dělá, co se tam s tebou děje, kdo teď bude hájit naše zájmy? Takže jim se podařilo utajit poznání minulosti navzdory všem svým šéfům, navzdory ministrům vnitra. Měli prostě v archivu své lidi, kteří zařídili, že se k tomu nikdo nedostane. Starali se, aby z toho novináři neudělali aféry. Mezi těmi lidmi, které jsem propouštěl, byl jeden člověk, který skartoval možná v průběhu celých devadesátých let. A svým způsobem „dokončoval“ takzvanou Lorencovu skartaci z prosince 1989. Dělal to tak, že jen „plnil směrnice“ a říkal: „Máme tady nějaké lhůty, archiv není nekonečný, vezmeme ten originál, který má třeba tisíc stránek a pak se sejde komise a vytřídí to.“ Ty komise ale podle mě už nefungovaly. Takže se sám rozhodl, že půlka z toho spisu nebo dvě třetiny se vyjmou a ten zbytek se dá na mikrofiš a ten nám jediný zbyl. V době, kdy už to bylo vnímáno, že režim je pryč, že se ty materiály měly zachovat jenom z historických důvodů, on nadále

pokračoval a vypadal tak, že byste mu dali korunu, tak jako figurka, která se vám zdá, že opravdu není důležitá, že nic nedělá. Tenhle dokončoval očistu archivu.

Mám kamaráda, Vaška Bartušku, který byl v té první komisi pro dohled na vyšetřování událostí 17. listopadu a tehdy se setkal s generálem Lorencem, který mu ukázal jeho svazek. Otevřel ho, listoval v něm někdy na jaře 1990, a když se pak po letech díval, co z něho zbylo v tom spisu archivu ministerstva vnitra na mikrofiši, zjistil, že tam půlka věcí chybí. A člověk se divil, jak je to možné, vždyť to přece nedává smysl, protože ten svazek přežil listopad 1989, takže ho museli zničit potom. Tihle lidé nebyli žádní archiváři. To byli úředníci, to byli bývalí vnitřáci, dokonce příslušníci tajné policie...

Asi šlo o nějaký pud sebezáchovy.

Přesně tak. A využívali hlouposti, hlouposti nového režimu...

Možná naivity...

... naivita by trvala chvilku, tohle trvalo léta čili využívali spíše hlouposti nového režimu.

A nebylo to tak, že ten nový režim chtěl být shovívavý vůči těmto lidem, aby se nějak mohli zapojit?

No, shovívaví... V jakém slova smyslu? Shovívavost by byla, kdyby se ti lidé omluvili. Ten problém je patrný zejména mezi policisty. Oni věděli, jaký byl ten režim, oni věděli, jaké procedury musí podstupovat, oni věděli, komu musí přísahat. Je normální, že když jste přísahal, tak padnete za komunistický režim československý za sovětský režim, podepíšete jinou přísahu v roce 1990 a padnete za československou federaci a v roce 1993 podepíšete, že padnete za Českou republiku? Tak komu ten člověk

slouží? Oni sami v tom museli mít zmatek.

ÚSTR má trochu jinou pozici než ostatní instituce, které zkoumají naši historii. Můžete mi ji, prosím, objasnit?

Určitě, má to svůj hluboký důvod. Materiály z archivu, z důvodů už řečených, zůstaly u nástupců těch institucí, které je vytvářely: ministerstvo vnitra, rozvědka, vojenská zpravodajská služba, Vězeňská služba atd. Zůstaly v jejich moci. Nastal totální zlom režimu, nastupovali tam noví lidé, kteří postupně převýšili počet těch bývalých příslušníků, ale drželi ducha těchto institucí. Drželi se toho utajování, brali ty materiály za své. To byla jejich produkce. Veřejný zájem však stále trval, veřejnost měla ta fakta znát. Proč by ti lidé, kteří po tom volali, kteří byli za minulého režimu perzekuováni, byli vyhazováni ze zaměstnání, byli zavíráni, neměli vědět, kdo za tím stál? Osobní či utilitárně mocenské důvody v těch institucích převážily nad veřejným společenským zájmem. A ta situace trvala, situace trvala, střídaly se tady politické garnitury. Svazky se dostaly už v lednu 1990 do politického souboje. Připomínám, že to byl i ministr vnitra Sacher, který je nosil po kouskách na Hrad, který si s nimi hrál určité své hry. Je otázka, jestli kryl, nebo naopak chtěl odhalit šéfa své politické strany Bartončíka.

Vytahovat jednotlivé svazky na likvidaci oponentů.

To byla taktika mezi některými politiky.

V první fázi, kdy převezmete moc po nějakém totalitním autoritativním režimu včetně jeho archivů, stojíte před dilematem. Máte jej využívat, nebo nemáte? Václav Havel a jeho okolí došli k závěru, že si musí vylustrovat lidi, kteří za nimi jdou na Hrad, a tam proběhly ty první lustrace. Pak proběhly lustrace ministrů a členů tří parlamentů. Ale

zároveň jsme materiály uzavřeli před veřejností, nechali je mocenským složkám, a to si myslím, že byla ta fatální chyba.

To je takový zvláštní polovičatý přístup...

Udělal jsem to mocensky, což zase má své historické důvody. Nechali jsme moc těm resortům a resort ministerstva vnitra, právní oddělení nevědělo, jak se zachovat. Má jít s občany demokratického státu, anebo máme využít toho, co máme v archivech a použít to proti vlastním občanům, bývalým agentům? Několik principů se střetlo dohromady. Nebylo tedy jiné cesty, jak toto prolomit, než přijetím zákona. Vytvořením nové veřejné instituce, která udělá totální diskontinuitu: personální, organizační, co se týče závislosti na finančních prostředcích, mocenskou na ministerstvu vnitra, ministerstvu obrany a zpravodajských službách. Takže to musel být zákon. A v tom zákoně samozřejmě musíte mít pověření, co s těmi materiály dělat, jak je otevírat a dát té instituci nějaké úkoly. Akademické historické instituce vznikaly jinak, tento přístup nepřijmuly a tato témata nedělaly. Sám jsem byl aktérem určitého souboje některých historiků – osmašedesátníků s námi „mladými“. Ti staří říkali – proč by měl mít kdokoliv přístup do mých materiálů, posuzovat moje konání, moje vztahy s režimem nebo v proti režimu nebo moje okolí atd. Zneužívala se přitom obrovská neznalost, co v těch svazcích vlastně je. Vytvářeli představu, že tam jsou nějaké citlivé údaje o milenkách, sexuálních orgiích a tak dále, což nebyla pravda. To složky Státní bezpečnosti dělaly, nahrávaly disidenty a diplomaty, verbovaly agenty, kompromitovaly je tak, že jim daly prostitutku do postele a pak je nafotily, ale to jsou opravdu promile či jednotliviny z toho, co v tom archivu zbylo. Takže jinou cestou než to udělat zákonně, to znamená standardní demokratickou

procedurou vytvořit instituci, zajistit ji finančně a dát jí úkoly, to prostě udělat nešlo.

V poslední době se v mediálním prostoru prominentně objevovala debata o takzvaných revizionistech v české historiografii. Jde o historiky, kteří svými pracemi chtějí narušit zavedené představy o tom, jak bychom měli vykládat různé kapitoly naší historie. Vy jste jedním z kritiků revizionistických historiků, zejména v ÚSTRu. Myslíte si ale, že mohou revizionisté najít své místo v jiných historických institucích?

Určitě mohou. Jsem v zásadě pro pluralitní pojetí historie, které mimochodem dříve nebylo možné, protože byly ty archivy zavřené. Aby bylo jasno: já patřím do skupiny, která revizionistická nikdy nebude. My nepíšeme historii bez znalostí faktů, bez znalostí archivních fondů a dalších pramenů. Patřím k těm, kteří si to vysedí, kteří dojdou k poznání přes primární výzkum v archivech. Tudíž nemůžu být revizionistou. Pro mě je revizionista člověk, který je schopen popřít existenci archivních materiálů, o kterých ve svých pracích mluvím. S těmito lidmi se nedá polemizovat.

Vidím v tom obrovské nebezpečí, protože revizionisté jsou schopni udělat cokoli z ničeho. A společnosti ani jejich odbornému okolí to často nevadí. Nevadí jim, když si vymýšlejí nebo dělají závěry na základě něčích emocí. To jsou politické nebo osobní pohledy na dějiny. Připadá mi, že v některých směrech dokonce převažují nad těmi tradičními. Já jsem byl vychován k úctě k faktům. Nejdříve musím fakta poznat, abych mohl zformulovat nějaké závěry. Nicméně vím ze Spojených států, kde jsem měl možnost bádát, že tam i takoví lidé existují. Ale mají často mnohem větší erudici než revizionisté u nás. U nás mě vývoj vědy překvapuje, zvláště když je možné bagatelizovat

První den vzniku ÚSTR, zleva Milan Paumer, americký velvyslanec Richard W. Graber, vpravo nadcházející místopředseda vědecké rady ÚSTR plk. Eduard Stehlík, 1. 2. 2008

například oběti komunistického režimu a mocenského násilí.

Revizionisté jsou navíc schopni za použití různých politických a mocenských klíčků ovládnout některé instituce. Například se dokážou vyhnout řádnému výběrovému řízení. Obzvláště špatné je, když ovládnou instituci, která měla stát stranou těchto bojů. Například ÚSTR nebyl vytvořen, aby formuloval nějaké revizionistické pohledy. Proto si myslím, že nelze ignorovat současný tristní stav, ve kterém se tato instituce nachází. Musíme se ptát, zda dělá výzkum v intencích zákona, nebo nedělá. To je ten rozdíl. Ať si klidně falšují dějiny jiné ústavy, ale proboha, nechtějte to po instituci, která to ze zákona dělat nemá.

Mám otázku ještě ke komunistické straně. Byla tedy ta strana hnacím motorem dějin, anebo byla spíše ve vleku událostí potažmo ve vleku komunistické strany bolševiků a později komunistické strany Sovětského svazu?

Bezesporu mezi lety 1948–1989, kdy měla KSČ veškerou moc ve svých rukou, byla hnacím motorem všeho toho negativního. Ona byla schopná vysát vše pozitivní, nebo naopak motivovat všechno to špatné, co v lidech je, tzn. oportunistismus, udávání, dokonce násilí, represi, ovlivňování propagandou atd. Toto byla schopná podporovat a skrývat to za ideou utváření nového člověka.

Na druhou stranu, vycházím-li i z toho, o čem jsme již mluvili, tedy o těch paralelních strukturách, o vlivu sovětských poradců, nebyl to tehdy spíš jakýsi řídký list koloniální správy Sovětského svazu ve východní Evropě nebo ve střední Evropě? Protože tehdejší stav splňuje spoustu parametrů toho, jak vypadal kolonialismus nebo imperialismus, kdy místní

úřady neměly takovou moc a všechno řídili koloniální správci z imperiální země.

Dalo by se to tak nazvat a samozřejmě byly tam tyto prvky, vysoká míra perzekuce, infiltrace společnosti, její ovládnutí, onen démon souhlasu, to je jasné. U některých států a u nás také, tedy po srpnu 1968, je nutno zmínit okupaci, kdy imperiální ambice byly podpořeny i vývozem vlastních armád, tanků a letectva do těchto zemí, a ještě jsme nezmínili to, že se připravoval vlastní soubor se Západem, ať už klasický nebo za použití moderních zbraní. Plánovalo se, že naše armáda bude použita k útoku až na území Francie a jako druhá vlna by přišli Sověti a dostali se až k Biskajskému zálivu. Čili to má ještě tuto dimenzi. Dále je zde patrný prvek toho permanentního schovávání se za státní struktury, suplování ústavních struktur československých, sovětské pojetí hrálo prim. Mocenská vůle Sovětů byla nad zákonem.

Z toho ale implicitně vyplývá, že KSČ nebyla oním hnacím motorem, protože neměla, anglicky bychom řekli „agency“, tak velkou, jako by se dalo předpokládat.

Když to vezmete z čistě mocenského hlediska, tak máte pravdu, když to vezmete z pohledu úlohy, kterou komunistická strana plnila v Československu, jak změnila společnost, vnímání lidí, vztahy mezi lidmi, jak rozbila tu staletí budovanou strukturu společnosti, rozbila venkov, změnila města, sociální strukturu, tak toto udělali českoslovenští komunisté. Kdyby sem poslali otevřeně nějakého Rusa, tak by to neprošlo, neposlouchali by ho. Sověti museli být v pozadí, byť zde samozřejmě propaganda dvacet let do roku 1968 a potom zase za specifických podmínek okupace propagovala Sovětský svaz a sovětského člověka. Sovětský svaz, to byli géniové, kteří vymysleli všechno,

a pomohla tomu kosmonautika, pomohla tomu družba, permanentně zdůrazňovaná, ať už civilních zaměstnanců, nebo u armády, a nakonec i ta utajovaná v bezpečnostních složkách. Takže s tím vším se teď vyrovnáváme, to vše zde komunisté zanechali. Hodně toho bylo podle sovětského modelu, nás by dnes ale mělo zajímat, co byl ten český a slovenský model, co je tam dodáno navíc, co vyšlo z našich podmínek, které si komunisté přetavili z naší historické zkušenosti. Protože určitě najdeme v Polsku něco specifického, v Rumunsku nebo v Bulharsku něco dalšího. A to si myslím, že by naše historiografie neměla pominout. A neznamena to, že ta specifika nebo mocenské mechanismy bychom měli přejít pouhým konstatováním, že to bylo stejné jako v Sovětském svazu. A k tomu je nutné mít archivy otevřené a bádat.

Myslíte si, že se někdy dočkáme doby, kdy se budeme moci o době socialismu bavit stejně nezaujatě, jako se bavíme třeba o konci 19. století? (I když tam je samozřejmě také určitě spousta rozporů, ale myslím si, že toto období nevyvolává takové emoce.)

Odstup hraje v míře diskuse roli, ale problém je, že 20. století bylo určitě specifické, nejen kvůli těm hekatombám mrtvých, dvěma světovým válkám, řadě totalitních režimů, které ovládly velkou část světa. Než se z toho všeho lidstvo nějak vymanilo, tak to trvalo a zase jsme u počtu obětí. A jsme zase u těch zmíněných svazků a archivů. Vráťím se k vaší otázce, dobře, tak ten problém vynecháme a na sto let uzavřeme a nebavme se o něm a počkejme si na onen odstup. Je to možné? Je to v reálu možné? No není. Ten problém a ta transformace společnosti a státu probíhala i po roce 1989. Já si myslím, že povinností nové politické elity bylo využít všech prostředků k této transformaci. Ta si toho však evidentně vědoma nebyla.

tady na začátku vyzvedl Andreje Babiše? Podle mě to byla část lidí, kteří byli podporovatelé normalizačního systému, možná těch členů komunistické strany. On nejenom že byl komunista a pak velkopodnikatel, který „zvládl“ ta devadesátá léta. A to asi ne úplně čistou formou. Ale on byl i agent Státní bezpečnosti a nikomu to nevádí. Pak si musí komunisté myslet, že nebyli zase tak špatní, když tento člověk může být tím skvělým premiérem, ne? Takže podle mě je proto nutné se o tom bavit.

No a druhá věc je zase pojetí politické. Já jsem byl vždycky příznivcem Ameriky. Ta země mi strašně moc dala, odtamtud člověk pohlíží na naše věci z nadhledu přes oceán. Prizmatem velmoci. A zároveň právě tam jsem si uvědomil, že jsem Evropan, tam jsem si uvědomil, že jsem patriot. A že je správná ta cesta, kterou jsem šel, je správná kvůli otevírání minulosti, kvůli budoucnosti, kvůli řešení současných problémů.

Historiografie ve vašem pojetí by tedy měla být trochu státotvorná. Identitotvorná pro národ. Taková, která říká pravdu, ale zároveň je státotvorná.

Já bych to nenutil ostatním, ale myslím si, že v tomhle směru máte pravdu, jsem z generace roku 1989, která se podílela na svržení komunistického režimu a podílela se na budování toho nového. V tomto směru jsem státotvorný, jsem identifikován s tím, co jsme tady vytvářeli. A toho étosu se nechci vzdát, proč bych měl.

A udělal jsem takovou paralelu, když jsem psal knížku o Národní třídě. Já jsem spolu s několika přáteli formuloval z 18. na 19. listopadu 1989 jedno z prvních prohlášení studentů, ve kterém jsme požadovali identifikovat ty, kdo stáli na druhé straně, a pak tedy stanovit nějakou vinu. Proč se to na Národní třídě seběhlo, jak se to stalo atd. A v zásadě mi na to nikdo neodpověděl, tenkrát nám nikdo

neodpověděl, byly dvě parlamentní komise, ale já jsem si musel po dvou třech dekádách jednu komisi vydat jako edici dokumentů, musel jsem si založit i Ústav pro studium totalitních, abych se mohl zabývat listopadem 1989. A potom po třiceti letech jsem musel i napsat knížku či studii o zákroku na Národní třídě, abych si na to odpověděl. Absurdita toho spočívá v tom, jak se ten kruh uzavřel. Teď na konci roku jsem dokončil edici posledních zachovaných agenturních svodků Státní bezpečnosti z listopadu 1989, mimochodem i o naší fakultě, vyjde to v nějakém sborníku. Takto si odpovídám na ten náš společný výkřik z těch hodin krátce po tom 17. listopadu 1989, kdy jsme ještě byli plni toho zákroku, kdy jsme požadovali tu vinu identifikovat, označit ty viníky. No to je úplný fór, ne?

A teď se mě ptejte na to, jestli to mám dělat, nebo ne? Já jiným neberu právo na jejich odlišný názor, já jsem natolik poučen komunistickým režimem, že jim to nevnučuji. Ale když si postavím nějakou instituci, která by měla hájit zásadní postoje, a je to i Ústavním soudem vnímáno jako součást toho pluralitního – a dnes už i fejkového a kontrapravdivého – pohledu na dějiny, tak teda zásadně nesouhlasím s tím, aby ti lidé, proti kterým to postaveno, se se é instituce zmocnili a vytunelovali ji a dávali tomu úplně jiný obsah. Je to v rozporu s právní normou, kterou byl ÚSTR zřízen. A v tomhle směru to považuji, máte pravdu, za státotvorné, v tomto směru jsem stále státotvorný, stejně tak jako v politické rovině, beru to jako součást udržení étosu svobody a demokracie z roku 1989. Rozhodně se bráním jakémukoliv návratu, ať jen částečnému, naše zkušenost nesmí přijít vniveč, jinak by ta oběť řady obětí během komunismu byla marná.